

НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ КОГНІТИВНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З НОРМАЛЬНИМ І ПОРУШЕНИМ МОВЛЕННЄВИМ ОНТОГЕНЕЗОМ

Кабельнікова Н.В.

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри природничо-математичних
дисциплін та логопедії Херсонського
державного університету

Мовлення як одна з основних вищих психічних функцій відіграє важливу роль у розвитку пізнавальної й емоційно-особистісної сфери дитини. Мовлення організовує всі психічні функції, входить до їх структури, регулює діяльність і поведінку. Розвиваючись, воно є засобом, що дозволяє перевести на новий якісний рівень довільність і опосередованість вищих психічних функцій, а також засобом об'єднання психічних функцій у нові психологічні системи [5, 48].

Відомо, що мовлення у дітей формується на основі сприйняття навколишнього предметного світу. Л.Виготський зазначав, що будь-яке слово має спочатку образ-уявлення, і збагачення словника дитини безпосередньо пов'язано з утворенням численних і різноманітних зв'язків між предметним образом і словом. Формулюючи свій закон «переходу функції нагору», науковець указав на вирішальну роль сприйняття у формуванні мовлення, підкреслюючи: «У дитини без розвитку сприйняття не може розвинути мовлення, оскільки нормальне функціонування сприйняття є передумовою для того, щоб нормально розбудувалися вищі системи» [2, 89-90].

У нейропсихології посилено розробляється психологічний аспект дослідження порушення мовлення у дітей, шляхів і методів їх подолання (Т.Ахутіна, О.Лурія, Ю.Мікадзе, А.Семенович, Л.Цветкова та ін.). Одним із завдань цього напрямку є вивчення можливого зв'язку порушень мовлення з відхиленнями у функціонуванні інших психічних процесів. Зокрема зростає

увага до проблеми встановлення взаємозв'язку порушення мовлення із гностичними процесами, у тому числі з образною сферою й сприйняттям.

Варто зазначити, що нейропсихологія відіграє важливу роль у розумінні фундаментальних зв'язків мозку й поведінки, що визначається двома чинниками: по-перше, нейропсихологічна діагностика через всебічний опис синдрому виявляє в його окремих проявах дефіцитарність фактора в цілому, що може бути обумовлено зовнішніми предметно-соціальними умовами, в яких розвивається дитина, тобто особливостями функціогенезу; по-друге, нейропсихологічна діагностика дозволяє через виявлення недостатньо сформованого фактора вийти на рівень оцінки стану сформованості та функціонування відповідних мозкових зон, тобто шукати причини виникнення синдрому у відхиленнях від нормального морфогенезу мозку [4, 90].

Найбільш розробленими у нейропсихології базальними (основними) факторами, що визначають хід нормального онтогенезу, а у подальшому беруть участь у пізнавальній діяльності у вигляді опорних її складових, є наступні: модально-специфічні; просторовий, енергетичний, суксесивний та симультанний фактори [3, 62].

Модально-специфічні фактори пов'язані з роботою тих відділів мозку, куди надходить інформація від органів вічуттів, і забезпечують сприйняття тактильних, слухових і зорових стимулів, що одночасно можуть або (у випадку виконання спеціальних завдань на запам'ятовування) повинні вводитися в системи пам'яті. Органи вічуттів і відповідні зони мозку закономірно взаємодіють між собою, і робота одного аналізатора активує роботу іншого (це явище називається синестезіями) [3, 39].

У групі модально-специфічних факторів особливе місце посідає сприйняття звуків мовлення, так званий фонематичний слух. При цьому цей процес відбувається з обов'язковим включенням рухів органів артикуляції.

Кінестетичний фактор пронизує різні психічні процеси. Формування мовленнєвої моторики та артикуляцій звуків здійснюються переважно, на кінестетичній основі [1, 110-111].

Просторовий фактор є продуктом роботи скронево-тім'яно-потиличної області (зони ТРО), що займає проміжне положення між відділами мозку, які беруть участь у переробці інформації, що надходить у зоровій, слуховій і тактильній модальності, і є областю їх перекриття [5, 91].

Енергетичний фактор. Найбільше чітко дефіцитарність фактора енергетичного забезпечення виявляється у процесах пам'яті й уваги. Особливості пам'яті в таких випадках полягають у швидкому забуванні матеріалу, що запам'ятовувався, обумовленому виконанням будь-яких дій, що виконувалися після запам'ятовування. У нейропсихології це називається впливом інтерференції, що представлена діяльністю людини між запам'ятовуванням і пригадуванням [1, 111]. Вплив інтерференції є тим більш вираженим, чим ближче за змістом проміжна діяльність до попереднього запам'ятовування. Слід відзначити, що таке забування є природньою закономірністю в організації пам'яті людини. Разом з тим, у випадку недостатньої сформованості або слабкості фактора енергетичного забезпечення (і нейродинаміки), зумовлених морфогенетичними і функціо-генетичними причинами, таке забування набуває прискорений і посилений характер. Увага при цьому характеризується коливанням, спостерігаються труднощі в її розподілі й перемиканні, знижуються можливості тривалої й стійкої концентрації уваги із проявами її виснаження, особливо до кінця виконання завдання. Іншими словами, ресурс уваги за часом є більш коротким, ніж запланована програма дій [3, 114].

Сукцесивний і симультаний фактори. Як відомо, є інформація, яка доступна сприйняттю й переробці тільки у випадку послідовного її надходження (сукцесивно). Так, наприклад, сприйняття мовлення відбувається поетапно. Так само поетапно відбувається процес породження самостійного висловлення, яке розгорнуто у часі й реалізується в певній послідовності. На відміну від цього, існують такі форми сприйняття й дій, у яких переробка здійснюється цілісно, одночасно (симультанно). До таких форм психічного відбиття відноситься упізнавання знайомих або очікуваних об'єктів,

пригадування завчених у дитинстві результатів таблиці множення й простих арифметичних дій, упізнавання часу за годинником, орієнтування у знайомій місцевості тощо. Сприйняття мовлення відбувається сукцесивно, але його розуміння засноване на факторі симультаності [1, 117].

Сукцесивність і симультаність у взаємозалежості забезпечують ефективну психічну діяльність, доповнюючи один одного. Фактор сукцесивності забезпечується роботою структур, представлених у лівій півкулі мозку, а фактор симультаності реалізується його правою півкулею. Зв'язки між цими церебральними структурами здійснюються завдяки спеціальним відділам мозку, найважливішим з яких є мозолисте тіло, що забезпечує міжпівкульну взаємодію та взаємообумовлене доповнення сукцесивних і симультанних стратегій психічного відбиття [5, 69].

Отже, характеризуючи основні нейропсихологічні фактори, що лежать в основі психічної діяльності і що є особливо значущими для її формування у дитячому віці, необхідно зазначити наступне. Перераховані фактори не вичерпують усіх складових психічних процесів. Разом з тим вони дійсно є основними, оскільки на підставі оцінки їх стану можна здійснювати діагностику розвитку пізнавальних процесів. У пізнавальній сфері дитини доцільно розглядати різні процеси на основі їх загальних складових. Переваги нейропсихологічної діагностики полягають також ще й у тому, що шляхом аналізу рівня сформованості основних факторів можна виявити не тільки слабкі й дефіцитарні, але й сильні, базисні складові психіки, що розвиваються відповідно віковій нормі. Саме вони можуть і повинні враховуватися під час визначення прогнозу щодо зони найближчого розвитку дитини та на них необхідно спиратися під час побудові програми корекційно-розвивальної роботи з дитиною.

Список використаних джерел

1. Ахутина Т.В. Диагностика развития зрительно- вербальных функций / Т.В.Ахутина, Н.М.Пылаева. – М.: Академия, 2003. – С.110-115.

2. Выготский Л. С. Собрание соч. в 6 т. / Л.С.Выготский. – М.: Педагогика, 1986. – Т. 6. – С.89-90.
3. Микадзе Ю.В.Нейропсихология детского возраста: Учебное пособие / Ю.В.Микадзе. – СПб.: Питер, 2008. – 288 с
4. Нейропсихология сегодня / Под ред. Е. Д. Хомской. – М.: МГУ, 1995. – 312с.
5. Семенович А.В. Нейропсихологическая диагностика и коррекция в детском возрасте / А.В.Семенович. – М.: Академия, 2002. – 296с.